

การสังเคราะห์งานวิจัยเกี่ยวกับบทบาทของพระสงฆ์ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พ.ศ. 2541-2560

A Synthesis of Research on the Roles of Monks in the East of Thailand during B.E. 2541-2560

ปัทวี สัตยวงศ์ทิพย์ (Pattawee Sattayavongtip)¹

รุ่งนิภา เหลียง (Rungnipa Liang)²

สถาพร ไปเหนือ (Sathaphorn Painua)³

Received: March 13, 2021

Revised: May 21, 2021

Accepted: August 2, 2021

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อสำรวจ สังเคราะห์ และเสนอแนวทางในการส่งเสริมพระสงฆ์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ใช้วิธีปริทัศน์แบบพรรณนา ศึกษาสรุปเนื้อหาของงานวิจัยโดยวิธีบรรยายและสังเคราะห์เนื้อหา ผลการศึกษาระหว่างปี พ.ศ. 2541-2560 มีงานวิจัยจำนวน 21 เล่ม เป็นงานวิทยานิพนธ์ จำนวน 19 เล่ม งานดุขนิพนธ์ และงานวิจัยอย่างละ 1 เล่ม เป็นการวิจัยเชิงปริมาณจำนวน 13 เล่ม การวิจัยเชิงคุณภาพ 2 เล่ม และการวิจัยแบบผสมผสาน 6 เล่ม จังหวัดที่ถูกเลือกมาทำวิจัยมากที่สุด คือ สระแก้ว 6 เล่ม รองลงมา คือ ระยองและตราด 4 เล่ม จากการสังเคราะห์บทบาทของพระสงฆ์ 6 ด้าน พบว่า เป็นบทบาทด้านการเผยแผ่ศาสนาธรรม 12 เล่ม ด้านสาธารณสงเคราะห์ และด้านศึกษาสงเคราะห์ด้านละ 7 เล่ม ด้านการศาสนศึกษา ด้านการสาธารณูปการ และด้านการปกครองด้านละ 6 เล่ม เท่ากัน แนวทางในการส่งเสริมพระสงฆ์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีการประชาสัมพันธ์การเรียนนักรธรรม-บาลี และสามัญ ส่งเสริมให้วัดจัดการด้าน

^{1,2,3} ภาควิชาศาสนาและปรัชญา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา

Department of Religion and Philosophy, Faculty of Humanities and Social Sciences, Burapha University

ศึกษาสงเคราะห์มากขึ้น ส่งเสริมให้พระสงฆ์นำเทคโนโลยีเข้ามาช่วยในการเผยแผ่ ส่งเสริมให้วัดจัดตั้งกองทุนด้านสาธารณสงเคราะห์ ส่งเสริมให้พระสงฆ์มีความรู้ด้านการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และส่งเสริมให้มีการกระจายอำนาจในการบริหาร

คำสำคัญ: การสังเคราะห์, พระสงฆ์, ภาคตะวันออก

Abstract

The purposes of this research were to explore, synthesize and propose guidelines for promoting monk roles in the eastern region. The data were collected by using a narrative review. The researchers studied and summarized the research substantives by using descriptive and synthetic methods. The 21 studied research works were from 1998 to 2017, 19 of which were theses, one dissertation and one research paper. Thirteen of these were quantitative studies while two were qualitative studies, and six were with mixed-method studies. With regard to the research areas, six research works were conducted in Sa Kaeo. Four were conducted in Rayong and Trat. Regarding the six roles of monks, it was found that 12 research works deal with the roles of monks on propagating the Buddha's teaching. Seven papers discussed the roles of monks on public welfares and education, and six of them on religious education, public assistance, and administration. The guidelines for promoting monks in developing the eastern region were as follows. First, monks should give information on Pali-Dhamma and general education study. Second, welfare education should be run in temples as much as possible. Third, technology should be made available to help monks in propagating the Buddha's teachings. Fourth, temples should raise funds for the benefits of people in need. Fifth, monks should be equipped with knowledge of how to preserve ancient monuments and artifacts. Lastly, administration should be decentralized.

Keywords: Synthesis, Monks, the East

บทนำ

ในการปกครองของคณะสงฆ์ไทยได้กำหนดพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 ปรากฏภารกิจอันเป็นบทบาทของพระสงฆ์ไว้ 6 ด้าน ประกอบด้วย ด้านการปกครอง ด้านการศึกษา ด้านการศึกษาสงเคราะห์ ด้านการเผยแผ่ศาสนาธรรม ด้านการสาธารณูปการ และด้านสาธารณสงเคราะห์ (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2544, หน้า 17) และในมาตรา 37 ได้กำหนดหน้าที่เจ้าอาวาสไว้ ดังนี้ 1) บำรุงรักษาวัด จัดกิจการและศาสนสมบัติของวัดให้เป็นไปด้วยดี 2) ปกครองและสอดส่องให้บรรพชิตและคฤหัสถ์ที่อยู่หรือพำนักอาศัยอยู่ในวัดปฏิบัติตามธรรมวินัย กฎมหาเถรสมาคม ข้อบังคับ ระเบียบหรือคำสั่งของมหาเถรสมาคม 3) เป็นธุระในการศึกษาอบรมและสั่งสอนพระธรรมวินัยแก่บรรพชิตและคฤหัสถ์ 4) ให้ความสะดวกตามควรในการบำเพ็ญกุศล (สุทธิพงษ์ ตันตยาพิศาลสุทธิ, ม.ป.บ., หน้า 26-31)

พระสงฆ์จึงมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาสังคมทั้งทางตรงและทางอ้อม ในด้านการศึกษาเปิดโอกาสให้มีการเรียนการสอนในวัดสำหรับพระภิกษุสามเณร นอกจากนั้นยังใช้สถานที่ภายในวัดเป็นสถานศึกษาให้การสงเคราะห์ช่วยเหลือเด็กและเยาวชนของชาติ โดยใช้วัดเป็นศูนย์กลางในการสงเคราะห์รูปแบบต่าง ๆ เช่น มูลนิธิ ศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ ศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ ศูนย์ฝึกอาชีพ ร้านค้า เป็นต้น วัดยังเป็นแหล่งเรียนรู้ให้กับชุมชนและผู้สนใจใฝ่ศึกษาจะพบได้จากศาสนสถานภายในวัดที่มีแหล่งเรียนรู้มากมาย ได้แก่ พระปรางค์ เจดีย์ พระพุทธรูป โบสถ์ วิหาร ศาลา หอไตร กุฏิ รอยพระพุทธบาท ตู้พระธรรม ธรรมมาสน์ งานปูนปั้น งานแกะสลัก จิตรกรรมฝาผนัง อนุสาวรีย์ ศิลปหัตถกรรม แหล่งโบราณคดี เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นแหล่งเรียนรู้ให้กับชุมชน สังคมในมิติต่าง ๆ ได้เป็นสถานที่ศึกษา เช่น ด้านจิตรกรรม ด้านประติมากรรม และสถาปัตยกรรม นอกจากนั้นพระสงฆ์ยังเป็นผู้ดำเนินการส่งเสริมวัฒนธรรมไทยที่สำคัญที่สุด เพราะพระพุทธศาสนาเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของการดำเนินชีวิตของประชาชนในชุมชน ให้เกิดประเพณีท้องถิ่น มีความหลากหลายเป็นเอกลักษณ์ ช่วยหล่อหลอมอุปนิสัยเห็นอกเห็นใจผู้อื่น มีความเมตตากรุณา มีความกตัญญู รู้จักบาปบุญคุณโทษ

ภาคตะวันออกเป็นภูมิภาคที่มีความหลากหลายทั้งทางด้านประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ ประเพณี ศิลปวัฒนธรรมที่ผสมผสานกันตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน ประกอบไปด้วย

จังหวัด 8 จังหวัด ได้แก่ ชลบุรี ระยอง จันทบุรี ตราด สระแก้ว ปราจีนบุรี นครนายก และฉะเชิงเทรา ในปัจจุบันมีการเติบโตทางเศรษฐกิจเพิ่มมากขึ้น ตามมติคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 28 เดือนมิถุนายน พ.ศ. 2559 มีมติเห็นชอบในหลักการโครงการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจภาคตะวันออก (Eastern Economic Corridor Development: EEC) ใน 3 จังหวัดชายฝั่งทะเลตะวันออกของไทย อันประกอบด้วย จังหวัดระยอง ชลบุรี และฉะเชิงเทรา เพื่อยกระดับขีดความสามารถในการแข่งขันของประเทศ เนื่องจากตั้งอยู่ในจุดยุทธศาสตร์ของภูมิภาคอาเซียน เป็นฐานการผลิตอุตสาหกรรมที่สำคัญของประเทศ อันได้แก่ ปิโตรเคมี ยานยนต์ และชิ้นส่วน ผลิตภัณฑ์มวลรวมสาขาอุตสาหกรรมสูงถึง 1.2 ล้านล้านบาท และมีโครงสร้างพื้นฐานที่สำคัญ ได้แก่ มีท่าเรือแหลมฉบัง และมาบตาพุด มีนิคมอุตสาหกรรมแหลมฉบัง และมาบตาพุด มีเขตอุตสาหกรรม มีถนนสายสำคัญ และอ่างเก็บน้ำ โดยมีวัตถุประสงค์และเป้าหมายในการพัฒนาที่สำคัญข้อหนึ่ง ได้แก่ สนับสนุนอุตสาหกรรมเทคโนโลยีขั้นสูงและการท่องเที่ยว โดยภาครัฐลงทุนโครงสร้างพื้นฐาน ส่งเสริมการลงทุนและอำนวยความสะดวก ภาคเอกชนพัฒนาอุตสาหกรรม ร่วมลงทุนในกิจการของรัฐ และภาคประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมและมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น (สำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก, 2562, หน้า 1) การพัฒนาดังกล่าวทำให้พื้นที่จังหวัดอื่น ๆ ในภาคตะวันออกได้รับผลกระทบจากการขยายตัว เช่น มีการตัดถนน รถไฟฟ้าตัดผ่าน เมื่อความเจริญเข้ามาส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตชาวบ้านที่เปลี่ยนแปลงไป วัดและพระสงฆ์ต้องมีการปรับตัวพร้อมรับมือกับความเจริญที่กำลังเข้ามา

วัดในภาคตะวันออกมีลักษณะหลากหลายซึ่งเมื่อมองผ่านประวัติศาสตร์วัดที่มีความเก่าแก่จะได้รับความสนใจจากประชาชนฐานะวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรม เช่น วัดใหญ่อินทาราม จังหวัดชลบุรี ที่มีประวัติศาสตร์อายุยาวนานถึง 600 ปี มีพระพุทธรูปสมัยอยุธยา มีจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถที่งดงามมาก วัดโสธรวรารามวรวิหาร จังหวัดฉะเชิงเทรา สร้างในสมัยอยุธยาตอนปลาย มีหลวงพ่อพุทธโสธรเป็นพระพุทธรูปหล่อสำริดปางสมาธิรูปทรงสวยงามเป็นที่ศรัทธาของพุทธบริษัททั้งหลาย เป็นต้น พระสงฆ์เองก็มีบทบาทสำคัญในภาคตะวันออกทั้งในอดีตและปัจจุบัน เช่น พระเทพกิตติปัญญาคุณ (กิตติศักดิ์ กิตติวุฑโฒ) หรือที่รู้จักในนาม “กิตติวุฑโฒภิกขุ” เจ้าของวาทกรรม “ฆ่าคอมมิวนิสต์ ไม่บาป” ในช่วงสมัยจอมพลถนอม กิตติขจร เป็น

นายกรัฐมนตรี ท่านมีผลงานด้านการพัฒนาการศึกษาของสงฆ์ได้ก่อตั้งจิตตภาวันวิทยาลัย อำเภอบางละมุง จังหวัดชลบุรี ให้เป็นสถาบันการศึกษาทางพระพุทธศาสนาของ พระภิกษุ-สามเณร พระอาจารย์สุบิน ปณีโต วัดไผ่ล้อม อำเภอมือเมือง จังหวัดตราด พระสงฆ์ผู้มีบทบาทในการพัฒนาชุมชนผู้ก่อตั้ง “กลุ่มสังฆะ-สะสมทรัพย์” ด้วยวิธีการ ดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจแบบพุทธที่เน้นการผลิตโดยไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น เน้นหลักพอประมาณ มีการแบ่งปันให้กับผู้อื่น การนำเงินมารวมกันเพื่อให้เพื่อนบ้านที่เดือดร้อนกู้เอาไปใช้ก่อน ขณะเดียวกันก็สอดแทรกคุณธรรมในเรื่องของความซื่อสัตย์ และความไว้วางใจกัน ท่านขยายกลุ่มสังฆะสะสมทรัพย์ทั้งหมด 164 กลุ่ม ใน 5 อำเภอ นอกจากนั้นยังมีประชาชนจังหวัดอื่น ๆ ทั่วประเทศมาศึกษาดูงานกลุ่มของท่านเป็น จำนวนมาก (พระมหาฉันทยา คนเจน, 2555, หน้า 1-5) นอกจากบทบาทของวัดและ พระสงฆ์ที่กล่าวมา พบว่า มีพระสงฆ์อีกจำนวนมากที่มีบทบาทช่วยในการพัฒนาสังคม ภาคตะวันออกเฉียงเหนืออื่น ๆ

ตั้งนั้นวัตถุประสงค์ของการวิจัยครั้งนี้เพื่อสำรวจและสังเคราะห์งานวิจัยบทบาท พระสงฆ์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือโดยใช้วิธีปริทัศน์แบบพรรณนา ศึกษาสรุปเนื้อหาของงานวิจัย โดยวิธีบรรยายและสังเคราะห์เนื้อหาผลการศึกษาระหว่างปี พ.ศ. 2541-2560 จะช่วยให้เห็นภาพบทบาทของพระสงฆ์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือว่ามีผู้ที่ได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับ บทบาทพระสงฆ์ในด้านใดมาบ้าง จากนั้นจึงนำผลการสำรวจและสังเคราะห์เสนอแนวทาง ในการส่งเสริมพระสงฆ์ในการพัฒนาสังคมภาคตะวันออกเฉียงเหนือต่อไป

การทบทวนวรรณกรรม

แนวคิดบทบาทพระสงฆ์ในการพัฒนาสังคม

พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 หมวด 2 มหาเถรสมาคม มาตรา 15 ตรี และหมวด 5 วัด มาตรา 37 ปรากฏภารกิจอันเป็นบทบาทของพระสงฆ์ 6 ด้าน ประกอบด้วย ด้านการศาสนศึกษา ด้านการศึกษาสงเคราะห์ ด้านการเผยแผ่ ศาสนธรรม ด้านการสาธารณสุขสงเคราะห์ ด้านการสาธารณูปการ และด้านการปกครอง โดยสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2544, หน้า 17-24) อธิบายสาระสำคัญของ บทบาทพระสงฆ์ทั้ง 6 ด้าน ดังนี้ 1) ด้านการศาสนศึกษา เป็นการจัดการศึกษา พระปริยัติธรรมและการศึกษาด้านอื่น ๆ ที่เหมาะสมแก่สมณะประกอบด้วยการศึกษา

พระปริยัติธรรม 2 ส่วน ได้แก่ การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรม-บาลี และการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา 2) ด้านการศึกษาสงเคราะห์ เป็นการจัดการศึกษาให้กับประชาชนทั่วไป โดยดำเนินการด้านต่าง ๆ ได้แก่ ศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ ศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ในวัด และโรงเรียนราษฎร์สงเคราะห์ที่วัดสนับสนุนโรงเรียนสังกัดกระทรวงศึกษาธิการและเอกชนที่วัดสร้างขึ้นและให้การสนับสนุน 3) ด้านการเผยแผ่ศาสนาธรรม เป็นการดำเนินการ 2 ลักษณะ ได้แก่ โครงการปฏิบัติสืบเนื่องและโครงการเฉพาะกิจ 4) ด้านการสาธารณสงเคราะห์ เป็นการสงเคราะห์ชุมชนและสังคมโดยมีวัดและพระภิกษุสงฆ์เป็นแกนนำ เช่น โครงการบรรพชาสามเณรภาคฤดูร้อน ให้สถานที่จัดประชุม อบรม เป็นต้น 5) ด้านการสาธารณูปการ การพัฒนาวัดด้านอาคารสถานที่และสิ่งแวดล้อม เพื่อให้วัดเอื้ออำนวยตามภารกิจของวัดในด้านอื่น ๆ และ 6) ด้านการปกครอง อาศัยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 และพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2535 ในมาตรา 20 ระบุไว้ว่า คณะสงฆ์ต้องอยู่ภายใต้การปกครองของมหาเถรสมาคม การจัดระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ให้เป็นไปตามที่กำหนดไว้ในกฎหมายมหาเถรสมาคม ในมาตรา 25 ตรี กำหนดให้มหาเถรสมาคมมีอำนาจหน้าที่ดังนี้ 1) ปกครองคณะสงฆ์ให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อยดีงาม 2) ปกครองและกำหนดการบรรพชา-สามเณร 3) ควบคุมและส่งเสริมการศึกษา การศึกษาสงเคราะห์ การเผยแผ่ การสาธารณูปการ และการสาธารณสงเคราะห์ของคณะสงฆ์ 4) รักษาหลักพระธรรมวินัยของพระพุทธศาสนา 5) ปฏิบัติหน้าที่อื่น ๆ ตามที่บัญญัติไว้ในพระราชบัญญัตินี้หรือกฎหมายอื่น ในมาตรา 37 กำหนดบทบาทหน้าที่ของเจ้าอาวาสผู้ปกครองพระภิกษุสามเณรภายในวัดมีหน้าที่ ดังนี้ 1) บำรุงรักษาวัด จัดกิจการและศาสนสมบัติของวัดให้เป็นไปด้วยดี 2) ปกครองและสอดส่องให้บรรพชิตและคฤหัสถ์ที่มีที่อยู่หรือพำนักอาศัยอยู่ในวัดนั้น ปฏิบัติตามธรรมวินัยกฎหมายมหาเถรสมาคม ข้อบังคับระเบียบหรือคำสั่งของมหาเถรสมาคม 3) เป็นธุระในการศึกษาอบรมและสั่งสอนพระธรรมวินัยแก่บรรพชิตและคฤหัสถ์ 4) ให้ความสะดวกตามควรในการบำเพ็ญกุศล

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พระมหาเรังศักดิ์ พิมพ์สกุล (2545) ศึกษารูปแบบการบริหารวัดในทศวรรษหน้า ได้ศึกษาภารกิจ 6 ด้าน คือ การปกครองสงฆ์ด้วยหลักธรรมวินัย การบริหารแบบมีส่วนร่วม และทำงานเป็นทีม มีคณะกรรมการพิจารณาพระสงฆ์เมื่อทำผิดพระวินัย ปรับตำแหน่ง

เพื่อให้เหมาะสม ปรับปรุงหลักสูตรและกระจายการศึกษา จัดการศึกษาสงเคราะห์แก่
เยาวชนและชุมชน ปรับปรุงหลักสูตรที่พัฒนาพระภิกษุที่ทำหน้าที่ครูสอนโดยรัฐจัด
งบประมาณอุดหนุน พระสงฆ์ควรเผยแผ่ศาสนาทั้งในและนอกประเทศ รัฐให้การสนับสนุน
การก่อสร้างอาคารสถานที่ ควรอนุรักษ์ศิลปะแบบไทย คณะกรรมการสงฆ์คอยดูแล
ส่งเสริมการสาธารณสงเคราะห์ในรูปแบบต่าง ๆ

สุภาพร มากแจ้ง และสมปอง มากแจ้ง (2544) ศึกษาสภาพการจัดการศึกษา
ของคณะสงฆ์ พบว่า การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ ประกอบด้วย การจัดการศึกษาที่
คำนึงถึงหลักการ 4 ประการ ได้แก่ ความคาดหวังของสังคมต่อบทบาทของสถาบันสงฆ์
ความต้องการการศึกษาของคณะสงฆ์มีการปรับปรุงคุณภาพการเรียนการสอนที่ได้มาตรฐาน
โดยมีการประเมินคุณภาพผู้สอน เพิ่มจำนวนผู้สอนให้เพียงพอ มีการฝึกอบรมเทคนิค
การสอน เพิ่มเงินเดือน และจัดหาที่พักให้กับครูผู้สอน ทางราชการเห็นความสำคัญของ
การศึกษาของคณะสงฆ์มากขึ้น ใช้เทคโนโลยีเพื่อช่วยในการเรียนรู้ เพิ่มหนังสือ ตำรา
หนังสืออ่านประกอบให้เพียงพอต่อความต้องการ ปรับปรุงห้องสมุด ห้องปฏิบัติการให้มี
ประสิทธิภาพ ปรับปรุงอาคารสถานที่และสภาพแวดล้อม ความสอดคล้องกับนโยบาย
การศึกษาของชาติตามรัฐธรรมนูญและพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ ตลอดจน
ร่วมในระบบการจัดการศึกษาของชาติไม่แยกส่วน โดยมีตัวแทนคณะสงฆ์เข้าร่วมใน
คณะกรรมการศึกษาทุกระดับ

พระใบฎีกาณัฐพร ฐานวุฑฺโฒ (2554) ศึกษาบทบาทพระสงฆ์กับการเผยแผ่
พระพุทธศาสนาในจังหวัดนครปฐม พบว่า พระสงฆ์ในจังหวัดนครปฐมมีการเผยแผ่
พระพุทธศาสนาในภาพรวมอยู่ในระดับมาก ทั้งรูปแบบการอบรม รูปแบบทั่วไป รูปแบบ
การจัดกิจกรรม และด้านสื่อต่าง ๆ เมื่อเปรียบเทียบบทบาทของพระสงฆ์กับการเผยแผ่
พระสงฆ์ที่มีอายุ พรรษา ตำแหน่ง วุฒิการศึกษาสามัญ วุฒิการศึกษาเปรียญ และ
ประสบการณ์การทำงานแตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญที่ .01 ส่วนปัญหา อุปสรรค และ
ข้อเสนอแนะ พระสงฆ์ในจังหวัดไม่ค่อยได้รับความร่วมมือจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง
ขาดการสนับสนุนงบประมาณจากองค์กรพระสงฆ์และหน่วยงานภาครัฐ ประชาชนไม่เข้าใจ
เมื่อเห็นพระสงฆ์ไปเผยแผ่ในสถานที่ต่าง ๆ นอกวัด อุภกรณในการอำนวยความสะดวก
ในการอบรมแก่พระสงฆ์มีน้อย ข้อเสนอแนะเจ้าคณะผู้ปกครองทำความเข้าใจกับหน่วยงาน
ต่าง ๆ ที่พระสงฆ์เข้าไปทำการเผยแผ่ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องสนับสนุนงบประมาณใน

การเผยแพร่ พระสงฆ์ให้ความสนใจให้กับประชาชนเพื่อเปิดรับสิ่งที่พระสงฆ์จะมอบให้ และสนับสนุนอุปกรณ์ในการเผยแพร่เพื่อใช้ในการเผยแพร่

พีรวัชร ราชิวงศ์ (2561) ศึกษาแนวทางในการอนุรักษ์โบราณสถานใน วัดมณีวนาราม จังหวัดอุบลราชธานี พบว่า แนวทางการอนุรักษ์โบราณสถานทาง พระพุทธศาสนา ถือเป็นหน้าที่หลักของกรมศิลปากร สำนักงานโบราณคดีและสำนัก พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เป็นผู้รับผิดชอบแนวทางการอนุรักษ์โบราณสถานของ พระสงฆ์วัดมณีวนาราม จังหวัดอุบลราชธานี โดยพระสงฆ์มีบทบาทสำคัญอย่างมาก ตามพระธรรมวินัยที่พระสงฆ์ต้องดูแลรักษาศาสนสมบัติของวัด และเป็นหน้าที่ตาม พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ที่ผู้ดำรงตำแหน่งทางการปกครองวัดหรือเจ้าอาวาสมีหน้าที่ ต้องรับผิดชอบ แนวทางการอนุรักษ์โบราณสถานวัดมณีวนารามถือเป็นหน้าที่และ ความมีส่วนร่วมของชุมชนที่เกี่ยวข้องในการดูแลโบราณสถานที่ทำให้เกิดการอนุรักษ์ โบราณสถานที่มั่นคงเป็นแหล่งการเรียนรู้แก่สังคมและประเทศชาติ

พระครูสุกิจจานุรักษ์ (ชยุตม์ อคควณโณ) (2561) ศึกษาการส่งเสริมการใช้ เทคโนโลยีสารสนเทศ เพื่อการเผยแพร่พระพุทธศาสนาของพระสงฆ์ในจังหวัดสุพรรณบุรี พบว่า การใช้เทคโนโลยีสารสนเทศเพื่อการเผยแพร่พระพุทธศาสนา มีจุดแข็งที่สามารถ รับข้อมูลข่าวสารได้หลายช่องทาง จุดอ่อน พระสงฆ์ส่วนใหญ่ยังใช้เทคนิคการนำเสนอ รูปแบบเดิม อุปสรรค บุคคลทั่วไปมองว่าพระสงฆ์ที่ใช้เทคโนโลยีในการเผยแพร่ขัดกับ พระธรรมวินัย พระสงฆ์ที่มีพรรษามาก ๆ ยังไม่เปิดใจยอมรับ องค์กรประกอบในการส่งเสริม ได้แก่ บุคลากรที่ทำหน้าที่การเผยแพร่ความรู้เรื่องหลักธรรมแต่ขาดการพัฒนาความรู้ ในการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศ งบประมาณเพื่อการเผยแพร่ ขาดบุคลากรทางด้าน การเงินและบัญชี การสนับสนุนการเงินเพื่อจัดซื้อวัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการเผยแพร่ ขาดการสนับสนุนอุปกรณ์ที่ทันสมัย ขาดยานพาหนะเพื่อเดินทาง ขาดการสนับสนุน จากทางคณะสงฆ์และภาครัฐ รูปแบบการส่งเสริมการใช้เทคโนโลยีเพื่อการเผยแพร่ของ พระสงฆ์ ต้องจัดตั้งศูนย์กลางการจัดเก็บข้อมูล มีศูนย์ประชาสัมพันธ์และจัดฝึกอบรม ความรู้เรื่องเทคโนโลยีสารสนเทศเพื่อใช้ในการเผยแพร่ โดยร่วมวิเคราะห์สภาพปัญหาใน พื้นที่ของตนเอง นำไปสู่การบริหารงานเผยแพร่พระพุทธศาสนาต่อไป

วิธีการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ใช้วิธีปริทัศน์แบบพรรณนา มีขั้นตอนการวิจัยดังนี้

1. ผู้วิจัยสืบค้นงานวิจัยจากแหล่งข้อมูลต่าง ๆ ดังนี้

1.1 ห้องสมุดมหาวิทยาลัยต่าง ๆ เช่น มหาวิทยาลัยบูรพา มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย เป็นต้น

1.2 เว็บไซต์ที่รวบรวมข้อมูลงานวิจัย ได้แก่ tdc.thailis.or.th เป็นต้น

1.3 แหล่งข้อมูลอื่น ๆ ที่ปรากฏนอกจากฐานข้อมูลงานวิจัย เช่น สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ สำนักงานพระพุทธศาสนาประจำจังหวัด เป็นต้น

1.4 หนังสือ วารสารต่าง ๆ เช่น วารสารพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย วารสาร มจร สังคมศาสตร์ปริทรรศน์ เป็นต้น

โดยใช้คำสืบค้น ได้แก่ คำว่า “บทบาทพระสงฆ์” “บทบาทพระสงฆ์ภาคตะวันออก” ชื่อจังหวัดในภาคตะวันออก ได้แก่ “ชลบุรี” “ระยอง” “จันทบุรี” “ตราด” “ฉะเชิงเทรา” “นครนายก” “ปราจีนบุรี” “สระแก้ว” และพบงานวิจัยเกี่ยวกับประเด็นดังกล่าวปรากฏในระหว่างปี พ.ศ. 2541-2560

2. ผู้วิจัยจัดทำบัญชีรายชื่องานวิจัยดังปรากฏในตาราง 1 และดำเนินการขอสำเนาเล่มงานวิจัยจากแหล่งข้อมูลดังกล่าว

3. ผู้วิจัยจัดกลุ่มงานวิจัย จำแนกตามสถานภาพของนักวิจัย สังกัดของนักวิจัย ปีที่เผยแพร่งานวิจัย จังหวัด และประเภทการวิจัย

4. ผู้วิจัยสังเคราะห์บทบาทของพระสงฆ์ 6 ด้าน ที่ปรากฏในงานวิจัยทั้ง 21 เล่ม ตามกรอบแนวคิดพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 และสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2544)

5. ผู้วิจัยนำข้อมูลจากการสังเคราะห์บทบาทของพระสงฆ์ ปัญหาและอุปสรรค และข้อเสนอแนะของงานวิจัย 21 เล่ม ให้ผู้เชี่ยวชาญด้านพระพุทธศาสนาจำนวน 4 รูป/คน ได้แก่ พระมหา ดร.พินิจ สุนทรโร พระ ดร.กิตติศักดิ์ กิตติธมโม พระธรรมวิทย์ ฐานธมโม และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เทพพร มังธานี ให้ข้อเสนอแนะและแนวทางในการส่งเสริมพระสงฆ์เพื่อพัฒนาในภาคตะวันออก

ตาราง 1

งานวิจัยเกี่ยวกับบทบาทพระสงฆ์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พ.ศ. 2541-2560

ที่	พ.ศ.	ชื่อผู้แต่ง	ชื่อเรื่อง
1	2541	วิฑูรย์ กลีผล	บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาสังคมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
2	2544	วิสมัญญา ทูย์ไรสงค์	บทบาทพระสงฆ์ในการส่งเสริมองค์กรชุมชนเพื่อสร้างทุนชุมชน: ศึกษาเฉพาะกรณีกลุ่มสังฆะสมทรัพย์ จังหวัดตราด
3	2546	บุญศรี พันธุ์พิริยะ	บทบาทของพระสงฆ์เกี่ยวกับการส่งเสริมสุขภาพผู้สูงอายุ: กรณีศึกษาในจังหวัดตราด
4	2547	พระมหาทัศน ภูพวก	สภาพและปัญหาการบริหารวัดในเขตปกครองคณะสงฆ์ ภาค 13
5	2549	พระชูชาติ ชัยปัญญา	ศึกษาปัญหาการบริหารงานคณะสงฆ์ในเขตปกครองคณะสงฆ์ จังหวัดสระแก้ว
6	2550	พระพลชัย ขุนทอง	ศึกษาปัญหาการบริหารงานคณะสงฆ์ในเขตปกครองคณะสงฆ์ อำเภอวังน้ำเย็น จังหวัดสระแก้ว
7	2552	พระธีระชัย อชิโต (จันทร์ปา)	ศึกษาบทบาทการบริหารการปกครองคณะสงฆ์: ศึกษาเฉพาะกรณีพระสังฆาธิการจังหวัดปราจีนบุรี (ธ)
8	2555	พระมหาฉันทยา คนเจน	บทบาทพระสงฆ์ต่อการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ผ่านกิจกรรมทางเศรษฐกิจชุมชน: กรณีศึกษา พระอาจารย์สุบิน ปณีโต
9	2556	พระอธิการธนาพงศ์ เดชธมโม (สมบุญศิริสุข)	การบริหารจัดการวัดตามหลักปฏิรูปประเทศของเจ้าอาวาส ในเขตอำเภอสรีราชา จังหวัดชลบุรี
10	2556	พระครูอุปถัมภ์ธรรมนิมิต (อำนวยการ ปิยธมโม)	บทบาทการศึกษาสงเคราะห์ของพระสังฆาธิการในเขตอำเภอสรีราชา จังหวัดชลบุรี
11	2556	พระมหาภิกขิต สุจิตโต (สร้อยมาลา)	บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาชุมชนในทัศนะของประชาชน ในเขตอำเภอมะขาม จังหวัดจันทบุรี
12	2557	พระมหาบุญวิวัฒน์ ถาวรกุล	บทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาชุมชน อำเภอดอนจาน จังหวัดสระแก้ว
13	2557	พระครูใบฎีกาไพโรวัลย์ กตปุณฺโญ (กันนิยม)	บทบาทพระสงฆ์ในการพัฒนาคุณธรรม จริยธรรมของนักเรียน ในตำบลโนนหมากมุ่น อำเภอโคกสูง จังหวัดสระแก้ว
14	2557	พระครูสังฆรักษ์ชัยยา ชยากโร	บทบาทพระสงฆ์ต่อการส่งเสริมพฤติกรรมเชิงจริยธรรมของ นักเรียน โรงเรียนชุมชนนิคมสร้างตนเอง จังหวัดระยอง 7

ที่	พ.ศ.	ชื่อผู้แต่ง	ชื่อเรื่อง
15	2557	พระครูบวรศีลวิวัฒน์ (อานวน สีสโร)	บทบาทพระสงฆ์ต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชน กลุ่มสี่จังหวัดหนองบัวลำภู อ่างทอง จังหวัดระยอง
16	2558	พระอธิการณพศักดิ์ กิตติปัญญา (แสงทอง)	บทบาทพระสงฆ์ในการบริหารจัดการศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก ในเขตพื้นที่องค์การบริหารส่วนตำบลเขาคันทรง อำเภอศรีราชา จังหวัดชลบุรี
17	2558	ปัทวี สัตยวงศ์ทิพย์	บทบาทของพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ป่าไม้: กรณีศึกษาพระครู ประโชติธรรมมาภิรมย์ (สาย โชติธมโม) วัดวังศิลาธรรมาราม ตำบลวังหั่ว อำเภอแกลง จังหวัดระยอง
18	2559	พระวัชรินทร์ เรกระโทก	บทบาทผู้นำในการพัฒนาชุมชนของพระสังฆาธิการ ในอำเภอเมืองสระแก้ว จังหวัดสระแก้ว
19	2560	พระครูมงคลปัญญากร (สันตต์ ปญญาวุฑโฒ)	รูปแบบการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ผ่านงานสังคมสงเคราะห์: กรณีศึกษากลุ่มสี่จังหวัดระยอง จังหวัดตราด
20	2560	มหาวิทยาลัย อีรารังกุล	บทบาทของพระสังฆาธิการในการบริหารกิจการคณะสงฆ์ อำเภอวังน้ำเย็น จังหวัดสระแก้ว
21	2560	สุเทพ เชื้อสมุทร	บทบาทด้านการปกครองคณะสงฆ์ของพระสังฆาธิการ ในอำเภอเมือง จังหวัดระยอง

ผลการวิจัย

จากวัตถุประสงค์การวิจัยข้อที่ 1 ผลการสืบค้นพบว่า มีวิจัยที่ตรงกับงานวิจัยที่
จะนำมาสังเคราะห์จำนวน 21 เล่ม โดยผู้วิจัยสรุปเป็นประเด็นต่าง ๆ ได้ ดังนี้

ตาราง 2

จำนวนและร้อยละสถานภาพของนักวิจัย

สถานภาพ	จำนวน	ร้อยละ
บรรพชิต	17	81
ฆราวาส	4	19
รวม	21	100

จากตาราง 2 แสดงสถานภาพนักวิจัย ผลวิจัยพบว่า นักวิจัยเป็นบรรพชิต ร้อยละ 81 และเป็นฆราวาส ร้อยละ 19

ตาราง 3

จำนวนและร้อยละสังกัดของนักวิจัย

มหาวิทยาลัย	จำนวน	ร้อยละ
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย	3	14
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย	5	24
มหาวิทยาลัยบูรพา	10	47
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์	1	5
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ	1	5
มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี	1	5
รวม	21	100

จากตาราง 3 แสดงมหาวิทยาลัยที่นักวิจัยสังกัด ผลวิจัยพบว่า นักวิจัยสังกัด มหาวิทยาลัยบูรพา มากที่สุด ร้อยละ 47 รองลงมา ได้แก่ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ร้อยละ 24 มหาวิทยาลัย มหามกุฏราชวิทยาลัย ร้อยละ 14 และมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ และมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี ร้อยละ 5 เท่ากัน

ตาราง 4

จำนวนของงานวิจัยเกี่ยวกับบทบาทพระสงฆ์ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตามจังหวัดที่ศึกษา
และปีที่เผยแพร่

จังหวัด ปีที่ เผยแพร่	จันทบุรี	ฉะเชิง เทรา	ชลบุรี	ตราด	ปราจีน บุรี	สระแก้ว	ระยอง	นคร นายก	ภาค ตะวันออกเฉียง เหนือ	จำนวนและ ประเภท งานวิจัย
2541	-	-	-	-	-	-	-	-	1(ว.)	1(ว.)
2542	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2543	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2544	-	-	-	1(ว.)	-	-	-	-	-	1(ว.)
2545	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2546	1(ว.)	-	-	1(ว.)	-	-	-	-	-	2(ว.)
2547	-	-	-	-	-	-	-	-	1(ว.)	1(ว.)
2548	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2549	-	-	-	-	-	1(ว.)	-	-	-	1(ว.)
2550	-	-	-	-	-	1(ว.)	-	-	-	1(ว.)
2551	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2552	-	-	-	-	1(ว.)	-	-	-	-	1(ว.)
2553	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2554	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2555	-	-	-	1(ว.)	-	-	-	-	-	1(ว.)
2556	-	-	2(ว.)	-	-	-	-	-	-	2(ว.)
2557	-	-	-	-	-	2(ว.)	2(ว.)	-	-	4(ว.)
2558	-	-	-	-	-	-	1(ง.)	-	-	1(ง.)
2559	-	-	1(ว.)	-	-	1(ว.)	-	-	-	2(ว.)
2560	-	-	-	1(ด.)	-	1(ว.)	1(ว.)	-	-	1(ด.) 2(ว.)
รวม	1	-	3	4	1	6	4	-	2	21

หมายเหตุ: ตัวอักษรย่อประเภทของงานวิจัย โดย ว. หมายถึง วิทยานิพนธ์ ง. หมายถึง งานวิจัย
ด. หมายถึง ดุษฎีนิพนธ์

ตาราง 4 แสดงจังหวัดที่มีการทำวิจัยโดยเรียงลำดับจากมากไปน้อย ได้แก่ จังหวัดสระแก้ว จำนวน 6 เล่ม รองลงมา จังหวัดตราดและระยอง จำนวน 4 เล่ม เท่ากัน จังหวัดชลบุรี 3 เล่ม ภาคตะวันออก 2 เล่ม จังหวัดจันทบุรีและปราจีนบุรี จำนวน 1 เล่ม เท่ากัน เมื่อจำแนกตามปีที่เผยแพร่การวิจัยโดยเรียงลำดับจากมากไปน้อย ผลการวิจัยพบว่า พ.ศ. 2557 มีงานวิจัยมากที่สุด จำนวน 4 เล่ม รองลงมา ได้แก่ พ.ศ. 2560 มีงานวิจัยจำนวน 3 เล่ม พ.ศ. 2546 พ.ศ. 2556 และ พ.ศ. 2559 มีงานวิจัย จำนวน 2 เล่ม เท่ากัน และ พ.ศ. 2541 พ.ศ. 2544 พ.ศ. 2547 พ.ศ. 2549 พ.ศ. 2550 พ.ศ. 2552 พ.ศ. 2555 และ พ.ศ. 2558 มีจำนวน 1 เล่ม เท่ากัน และเมื่อจำแนกตามประเภทงานวิจัยพบว่า เป็นงานประเภทวิทยานิพนธ์ 19 เล่ม และเป็นงานวิจัยและงานคุณวุฒิในพนธ์อย่างละ 1 เล่ม

ตาราง 5

จำนวนและร้อยละประเภทของการวิจัย

ประเภทการวิจัย	จำนวน	ร้อยละ
การวิจัยเชิงปริมาณ	13	62
การวิจัยเชิงคุณภาพ	2	9
การวิจัยแบบผสมผสาน	6	29
รวม	21	100

จากตาราง 5 แสดงถึงประเภทการวิจัย ผลวิจัยพบว่า มีการใช้การวิจัยเชิงปริมาณมากที่สุดร้อยละ 62 รองลงมาเป็นการวิจัยแบบผสมผสานร้อยละ 29 และการวิจัยเชิงคุณภาพ ร้อยละ 9

จากวัตถุประสงค์การวิจัยข้อที่ 2 เกี่ยวกับการสังเคราะห์งานวิจัยบทบาทของพระสงฆ์ในภาคตะวันออกเฉียงใต้ สามารถสรุปบทบาทของพระสงฆ์ทั้ง 6 ด้าน ได้ดังนี้

ตาราง 6

ผลการสังเคราะห์งานวิจัยบทบาทพระสงฆ์ภาคตะวันออกเฉียงใต้ ระหว่างปี พ.ศ. 2541-2560

บทบาทพระสงฆ์	ผลการวิจัย	ปัญหา-อุปสรรค	ข้อเสนอแนะ
ด้าน การศาสนาศึกษา	คณะสงฆ์ภาคตะวันออกเฉียงใต้ มีการส่งเสริมสนับสนุนให้พระภิกษุ-สามเณร ตลอดจนแม่ชีให้มีการศึกษา พระปริยัติธรรมทั้ง 3 แผนก อันได้แก่ พระปริยัติธรรม แผนกธรรม-บาลี และ พระปริยัติธรรมแผนกสามัญ แม้ว่าบางวัดจะไม่ได้มีการจัด ให้มีการเรียนการสอนภายในวัด ของตน แต่ยังมี การสนับสนุน ส่งเสริมให้พระภิกษุ-สามเณร ไปศึกษาต่างวัดหรือต่างจังหวัด และมีการมอบทุนสนับสนุน เมื่อพระภิกษุ-สามเณรมี การสอบไล่ในระดับต่าง ๆ ได้ (พระชูชาติ ชัยปัญญา, 2549; พระพูนชัย ขุนทอง, 2550; พระธีระชัย อชิโศ (จันทร์ปา), 2552; พระมหาพัศดร ภูพวก, 2547; พระมหาวิชัย อธิดำรงกุล, 2560; วิฑูรย์ กสิผล, 2541)	1) ขาดศาสนทายาทที่จะเข้า มาบวชเพื่อเรียนในโรงเรียน พระปริยัติธรรมทั้ง 3 แผนก 2) วัดที่จัดให้มีการศึกษา โรงเรียนพระปริยัติธรรม ทั้ง 3 แผนกขาดแคลน ครูผู้สอนที่มีความรู้ ความสามารถ 3) วัดที่เคยจัดให้มีการศึกษา โรงเรียนพระปริยัติธรรม จัดการเรียนการสอนไม่ได้ ประสิทธิภาพ การเรียน การสอนไม่มีความต่อเนื่อง ขาดแคลนงบประมาณ ในการบริหาร 4) พระภิกษุ-สามเณรผู้บวช ใหม่ไม่เห็นความสำคัญของ การเรียนพระปริยัติธรรม แผนกธรรม-บาลี 5) การจัดการเรียนหลักสูตร พระปริยัติธรรมแผนก ธรรม-บาลี เน้นความจำ มากเกินไป	1) ควรมีการ ประชาสัมพันธ์ อย่างทั่วถึงต่อ ทางเลือกทาง การศึกษาและ โอกาสของการ เจริญก้าวหน้า 2) ควรจัดสรร งบประมาณ และบุคลากร ที่มีความรู้ ความสามารถ มาให้สำนักเรียน 3) ควรปลูกฝัง ค่านิยมให้ พระภิกษุ สามเณร ผู้บวชใหม่เห็น ความสำคัญ ของการเรียน นักธรรม-บาลี 4) ควรออกแบบ การวัดผลและ ประเมินผล หลักสูตรนักธรรม- บาลีให้เข้ากับ ยุคสมัย

บทบาทพระสงฆ์	ผลการวิจัย	ปัญหา-อุปสรรค	ข้อเสนอแนะ
ด้าน การศึกษา สงเคราะห์	พระสงฆ์ในภาคตะวันออกเฉียงใต้ บทบาทด้านการศึกษาสงเคราะห์ หลายด้าน ได้แก่ การใช้สถานที วัดเป็นศูนย์กลางในการจัดการ ศึกษาให้กับประชาชนในชุมชน ของตนเองตั้งแต่เด็กจนถึง ผู้ใหญ่ เช่น การมีศูนย์พัฒนา เด็กก่อนเกณฑ์ การจัดให้มี ทุนการศึกษาเพื่อส่งเสริม สนับสนุนด้านการศึกษา การเป็นศูนย์อบรมคุณธรรม จริยธรรม ทั้งนี้งานวิจัยมีทั้ง ที่สะท้อนปัญหาด้านทัศนคติ ของเจ้าอาวาสที่ไม่เข้าใจใน ระบบการศึกษาสงเคราะห์ อย่างชัดเจน ความพร้อมของ วัด เงินทุนสนับสนุน และการ สนับสนุนจากพระสังฆาธิการ ระดับผู้ปกครอง และนโยบาย ของภาครัฐอีกด้วย (พระครู อุปลัมภ์ธรรมนิมิต (อานวย ปิยธมโม), 2556; พระธีระชัย อชิโต (จันทร์ปา), 2552; พระมหาพิศตร ภูพวก, 2547; พระมหาฉันทยา คนเจน, 2555; พระมหาบุญญวิวัฒน์ ถาวรกุล, 2557; พระอธิการ ณธพงษ์ กิตติปัญญา (แสงทอง), 2558; พระมหาวิชัย ธีรธำรงกุล, 2560)	1) วัดในภาคตะวันออกเฉียงใต้ การส่งเสริมศึกษา สงเคราะห์โดยสนับสนุน ให้มีการจัดตั้งศูนย์ศึกษา พระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ ศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ ศูนย์ฝึกอาชีพภายใน ชุมชนมีจำนวนน้อย 2) พระสงฆ์ขาดความรู้ ในการบริหารจัดการ ทางด้านศึกษาสงเคราะห์ ในด้านต่าง ๆ 3) งบประมาณในการบริหาร งานด้านศึกษาสงเคราะห์ ไม่เพียงพอต่อการนำมา บริหารได้อย่างต่อเนื่อง 4) ประชาชนในชุมชนไม่ได้ เข้ามามีส่วนร่วมใน การจัดการด้านศึกษา สงเคราะห์ทำให้ไม่เห็น ความสำคัญมากนัก	1) ควรเพิ่มศักยภาพ ความสามารถ ของบุคลากรและ งบประมาณใน การดำเนินงาน ให้เพียงพอ 2) ภาครัฐ ชุมชน และองค์กรต่าง ๆ ควรเข้ามามี ส่วนร่วมใน การพัฒนา

บทบาทพระสงฆ์	ผลการวิจัย	ปัญหา-อุปสรรค	ข้อเสนอแนะ
ด้านการเผยแผ่ศาสนาธรรม	พระสงฆ์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ บทบาทการเผยแผ่ในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา การยึดมั่นในวิถีชีวิตดั้งเดิมของชุมชน เห็นได้จากการเข้ามาบวชเมื่ออายุครบ 20 ปี การเข้าไปเผยแผ่ในโรงเรียน การสอดแทรกหลักธรรมผ่านการอนุรักษ์ของพระครูประโชติธรรมาภิรมย์ (สาย โชติธมโม) จังหวัดระยอง กลุ่มสังฆะจะสมทรัพย์ จังหวัดตราด ของพระอาจารย์สุบิน ปณีโต ตลอดจนการจัดโครงการอบรมศีลธรรมให้กับครู นักเรียนและผู้ปกครองในสถานศึกษา (ปัทวี สัตยวงศ์ทิพย์, 2558; พระครูใบฎีกาไพโรวัลย์ กตปุณฺโญ (กันนิยม), 2557; พระครูสังฆรักษ์ชัยยา ชยากโร, 2557; พระครูมงคลปัญญากร (สันทิต ปาวฑฺฒโณ), 2560; พระชูชาติ ชัยปัญญา, 2549; พระพลชัย ขุนทอง, 2550; พระธีระชัย อชิโต (จันทร์ปา), 2552; พระมหาฉันทยา คนเจน, 2555; พระมหาทัศนกร ภูวก, 2547; พระมหาบุญวิวัฒน์ ถาวรกุล, 2557; พระมหาวิชย ธีรธำรงกุล, 2560)	1) พระสงฆ์ขาดความรู้ความสามารถในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา อย่างแท้จริง 2) ขาดการส่งเสริมสนับสนุนจากองค์กรพระพุทธศาสนา ภาครัฐให้พระสงฆ์ได้เผยแผ่ให้เข้าถึงประชาชน ทุกวัย 3) พระสงฆ์ขาดเทคนิค ขาดรูปแบบกิจกรรมใหม่ ๆ ตลอดจนขาดองค์ความรู้ด้านเทคโนโลยีที่จะดึงดูดให้ประชาชนทุกกลุ่มสนใจในหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา 4) ภาครัฐขาดการส่งเสริมพระสงฆ์นักเผยแผ่พระพุทธศาสนาอย่างต่อเนื่อง 5) พระสงฆ์นักเผยแผ่ที่เป็นพระวิทยากรที่มีความรู้ความสามารถ มีจำนวนน้อยลง	1) ควรพัฒนาให้ความรู้ เทคนิค รูปแบบการเผยแผ่สมัยใหม่ให้กับพระสงฆ์นักเผยแผ่อย่างสม่ำเสมอ 2) ควรสร้างขวัญ กำลังใจกับบุคลากรที่ทำหน้าที่ด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนา 3) ควรจัดทำเครือข่ายพระสงฆ์นักเผยแผ่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

บทบาทพระสงฆ์	ผลการวิจัย	ปัญหา-อุปสรรค	ข้อเสนอแนะ
ด้านสาธารณ- สงเคราะห์	พระสงฆ์ในภาคตะวันออกเฉียงใต้ การจัดกิจกรรมเพื่อสงเคราะห์ ชุมชนทั้งการเข้าไปช่วยเหลือ ในชุมชนให้มีการรวมกลุ่มกัน เพื่อทำกิจกรรมให้หมดหนี้ เช่น กลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ ของพระอาจารย์สุบิน ปณีโต จังหวัดตราด มีการจัดกิจกรรม ให้ไปตามประเพณี มีการประสาน หน่วยงานทั้งภาครัฐ และเอกชน เข้ามามีส่วนร่วมในการช่วยเหลือ ชุมชนเมื่อเกิดวิกฤติต่าง ๆ เช่น เกิดภัยพิบัติทางธรรมชาติ น้ำท่วม ภัยแล้ง เป็นต้น (พระครูบรรพตวิวัฒน์ (อำนาจ สีลโร), 2557; พระชูชาติ ชัยปัญญา, 2549; พระธีระชัย อชิโต (จันทร์ปา), 2552; พระมหาวิชัย ธีรธำรงกุล, 2560; พระมหาทัศน ภูพวก, 2547; พระวัชรินทร์ เรกระโทก, 2559; วิสมัญญา ทวยไรสงค์, 2544)	1) การขาดกองทุนใน การช่วยเหลือชุมชน การช่วยเหลือจึงเป็นไป ตามอัธยาศัยของวัดเมื่อ เกิดภัยพิบัติต่าง ๆ 2) พระสงฆ์ที่ทำงานด้าน สาธารณสงเคราะห์ ขาดความรู้ความเข้าใจ ชำนาญในการบริหารงาน ทำให้โครงการไม่มี ความต่อเนื่อง 3) วัดที่มีการจัดโครงการ ด้านการสาธารณสงเคราะห์ ให้กับชุมชนในด้านต่าง ๆ ขาดการจัดเก็บข้อมูลใน ฐานข้อมูลที่เป็นระบบ 4) ในการจัดโครงการด้าน การสาธารณสงเคราะห์ให้ กับชุมชน เช่น การบวช สามเณรภาคฤดูร้อนมี กุลบุตรเข้ามาบวชจำนวน ลดน้อยลง	1) ประสานภาครัฐ ชุมชน และองค์กร ต่าง ๆ ครัวเข้ามา มีส่วนร่วมในการ ส่งเสริมพัฒนา 2) ควรจัดหา งบประมาณ สนับสนุนอย่าง เพียงพอจะทำ ให้การดำเนิน โครงการเป็นไป อย่างเรียบร้อย และบรรลุ วัตถุประสงค์ 3) ควรเพิ่มความรู้ ให้กับพระสงฆ์ด้าน การบริหารงาน และการจัดเก็บ ข้อมูลในฐานระบบ อิเล็กทรอนิกส์

บทบาทพระสงฆ์	ผลการวิจัย	ปัญหา-อุปสรรค	ข้อเสนอแนะ
ด้าน สาธารณูปการ	พระสงฆ์เน้นถึงวิธีการบริหาร จัดการด้านสาธารณูปการของ วัดเพื่อให้เกิดความเชื่อมโยง ประชาชนในชุมชนเมื่อเข้ามา ทำกิจกรรมต่าง ๆ ภายในวัด พระสงฆ์และความต้องการของ ประชาชนในการบริหารจัดการ ดูแลวัดซึ่งพระสงฆ์และประชาชน มีการดูแลโบราณสถาน โบราณ วัตถุตามอัตภาพของวัดและ ชุมชน (พระชูชาติ ชัยปัญญา, 2549; พระธีระชัย อชิโต (จันทร์ปา), 2552; พระพลชัย ขุนทอง, 2550; พระมหาทัศน ภูพวก, 2547; พระมหาวิชัย ธีรธำรงกุล, 2560; พระอธิการ ธนาพงศ์ เตชธมโม (สมบูรณศิริสุข), 2556)	1) วัดที่มีความเก่าแก่มากมี โบราณสถาน โบราณวัตถุ ภายในวัด พระสงฆ์ และชุมชนขาดความรู้ ความสามารถในการดูแล เชิงอนุรักษ์ 2) ในการก่อสร้างสิ่งต่าง ๆ ภายในวัดพระสงฆ์และ ชุมชนขาดการวางผังที่ดี ทำให้การใช้สอยพื้นที่ ภายในบริเวณวัดไม่ดี เท่าที่ควร 3) ในการก่อสร้าง การบูรณปฏิสังขรณ์ ภายในวัดเกิดจาก ความต้องการของคน กลุ่มใดกลุ่มหนึ่งไม่ได้เกิด จากความต้องการของ ชุมชนอย่างแท้จริง 4) ภาครัฐเข้ามาสนับสนุน การก่อสร้าง การบูรณปฏิสังขรณ์วัด ยังไม่ทั่ว	1) หน่วยงานภาครัฐ ที่มีหน้าที่ดูแล โบราณสถาน โบราณวัตถุ ควรเข้ามาให้ ความรู้แก่พระสงฆ์ และชุมชนในด้าน การอนุรักษ์ 2) ควรสร้างความ เข้าใจระหว่างวัด กับชุมชนใน การร่วมกันดูแล ส่งเสริมอาคาร สถานที่จะทำให้ เกิดความร่วมมือ อย่างแท้จริง 3) ภาครัฐ ชุมชน และองค์กรต่าง ๆ ควรเข้ามามี ส่วนร่วมในการ บูรณปฏิสังขรณ์วัด

บทบาทพระสงฆ์	ผลการวิจัย	ปัญหา-อุปสรรค	ข้อเสนอแนะ
ด้าน การปกครอง	พระสงฆ์มีรูปแบบการ ปกครองที่มีเจ้าอาวาสมี อำนาจสูงสุดภายในวัด อยู่ภายใต้พระธรรมวินัย และ พระราชบัญญัติการปกครอง คณะสงฆ์ มาดูแลพระภิกษุ สามเณรภายในวัดให้ปฏิบัติ ถูกต้องตามพระธรรมวินัยและ กฎหมายบ้านเมือง ตลอดจน มีการออกกฎระเบียบของวัด เพื่อให้พระภิกษุ สามเณร ตลอดจนประชาชนในชุมชน ที่เข้ามาในบริเวณสังฆาวาสได้ ปฏิบัติเพื่อความเป็นระเบียบ เรียบร้อยโดยอยู่ในรูปแบบ ของคณะกรรมการชุดต่าง ๆ (พระชูชาติ ชัยปัญญา, 2549; พระธีระชัย อชิโต (จันทร์ปา), 2552; พระพลชัย ขุนทอง, 2550; พระมหาทัศนกร ภูพวก, 2547; พระมหาวิชัย ธีรธำรงกุล, 2560; สุเทพ เชื้อสมุทร, 2560)	1) พระสงฆ์ที่ได้รับการแต่งตั้ง ให้ดูแลวัดขาดความรู้ ความสามารถในด้าน การปกครองพระสงฆ์ อย่างแท้จริง 2) พระสงฆ์ผู้มีอำนาจใน การดูแลวัดขาดระบบ การบริหารจัดการวัด ที่มีคุณภาพ 3) พระสงฆ์ที่มีความรู้ ความสามารถขาดโอกาส ในการเข้ามาช่วยงาน คณะสงฆ์ 4) พระสงฆ์ที่เข้ามาช่วยงาน คณะสงฆ์ขาดอำนาจ ในการบริหารงาน อย่างแท้จริง 5) ตำแหน่งเจ้าอาวาสหรือ ฝ่ายปกครองมีการผูกขาด เมื่อได้รับการแต่งตั้งแล้ว จะอยู่ในตำแหน่งจนกว่า จะมรณภาพ 6) การบริหารจัดการ คณะสงฆ์บางเรื่องถูก ภาครัฐเข้ามาแทรกแซง	1) ควรนำแนวทาง การบริหารแบบ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า มาใช้อย่างแท้จริง 2) ควรลดระบบ อาวุโสลงเพื่อ เปิดโอกาสให้ คนรุ่นใหม่ที่มี ความสามารถ เข้ามาบริหารงาน คณะสงฆ์ 3) ควรให้ความรู้ ด้านการบริหารกับ พระสังฆาธิการและ พระภิกษุสงฆ์ทั่วไป 4) หน่วยงานภาครัฐ ควรเป็นผู้ส่งเสริม ดูแล รักษา และ ทำนุบำรุงเท่านั้น ไม่ควรเข้ามา แทรกแซง การบริหาร

จากวัตถุประสงค์การวิจัยข้อที่ 3 ผู้เชี่ยวชาญด้านพระพุทธศาสนาได้เสนอแนะแนวทางการพัฒนาบทบาทพระสงฆ์ภาคตะวันออกเฉียงใต้

การส่งเสริมด้านศาสนศึกษา ภาครัฐหรือหน่วยงานที่มีหน้าที่จัดการศึกษาควรประชาสัมพันธ์ให้กับเด็กที่ขาดโอกาสเข้าถึงการศึกษาภาคบังคับให้ทราบว่าองค์กรด้านพระพุทธศาสนามีการจัดการศึกษาที่เป็นทางเลือกต่อการศึกษาให้กับเด็กชายที่ขาดโอกาสทางการศึกษาเข้ามาบวชเรียน ด้านการบริหารจัดการเรียนการสอน บุคลากร และงบประมาณวัดที่จัดการเรียนการสอน ด้านพระปริยัติธรรมทั้ง 3 แผนก บุคลากรที่สอนควรได้รับการแต่งตั้งให้เป็นบุคลากรของภาครัฐมีเงินเดือนประจำ มีการสนับสนุนงบประมาณให้กับสำนักเรียนอย่างพอเพียงมีการจัดอบรมให้ความรู้ในด้านการบริหารการศึกษาให้กับพระสงฆ์ผู้ดูแล รวมทั้งควบคุมคุณภาพการวัดและประเมินผลร่วมกับคณะสงฆ์ คณะสงฆ์ปลูกฝังค่านิยมให้พระภิกษุ-สามเณร ผู้เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาเห็นถึงความสำคัญของการศึกษานักธรรม-บาลี โดยมีการจัดการเรียนการสอนให้เหมาะสมกับพระภิกษุ-สามเณร เช่น หลักสูตรสำหรับผู้บวช 7 วัน บวช 15 หลักสูตรสำหรับผู้บวช 1 เดือน 3 เดือน หลักสูตรสำหรับผู้บวชหนึ่งพรรษา ถึงสามพรรษา มีการออกแบบการวัดผลที่มีความหลากหลายไม่เน้นการท่องจำ โดยมอบพระอุปัชฌาย์และเจ้าอาวาสเป็นผู้ดูแลอย่างใกล้ชิดและคณะสงฆ์ฝ่ายปกครองควรดำเนินการดูแลอย่างจริงจัง

การส่งเสริมด้านศึกษาสงเคราะห์ ภาครัฐ ชุมชน และองค์กรต่าง ๆ ควรเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาส่งเสริมสนับสนุนให้วัดมีการจัดการด้านศึกษาสงเคราะห์เพิ่มมากขึ้น โดยกำหนดให้วัดในอำเภอทุกอำเภอมีศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ ศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ ศูนย์ฝึกอาชีพหรืออื่น ๆ อย่างน้อย 1 แห่งเป็นศูนย์ต้นแบบพร้อมทั้งจัดสรรงบประมาณ บุคลากร และให้ความรู้ในด้านการบริหารจัดการซึ่งจะทำให้ชุมชนและบริเวณใกล้เคียงมีความเข้มแข็งทางด้านปัญญาและศีลธรรมมากขึ้น

การส่งเสริมด้านการเผยแผ่ศาสนาธรรม ภาครัฐและคณะสงฆ์ควรส่งเสริมให้พระสงฆ์มีความรู้ เทคนิคในการเผยแผ่รูปแบบใหม่ ๆ โดยเฉพาะการนำเทคโนโลยีเข้ามาช่วยหน่วยงานที่รับผิดชอบกำหนดไว้ ในนโยบายที่ต้องสนับสนุนส่งเสริมให้พระสงฆ์มีช่องทางในการเผยแผ่กิจกรรมผ่านสื่อต่าง ๆ ของพระสงฆ์ที่ได้จัดทำให้กับชุมชนหรือสังคม สนับสนุนงบประมาณให้กับพระสงฆ์ผลิตสื่อในรูปแบบต่าง ๆ ที่ทันสมัยเพื่อสื่อสารให้กับประชาชน มีการวิเคราะห์ปัญหาจุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส และอุปสรรค

ของการเผยแพร่พระพุทธศาสนาผ่านสื่อเทคโนโลยี จัดหาวัสดุอุปกรณ์ เครื่องมือต่าง ๆ ให้กับพระสงฆ์เพื่อเอื้อต่อการสื่อสารกับประชาชนได้เข้าใจง่ายขึ้น ให้แต่ละจังหวัด/อำเภอ/ตำบล/ชุมชน มีศูนย์กลางในการรวบรวมข้อมูลการทำงาน มีการบริหารงาน การสื่อสารเทคโนโลยีโดยหาบุคลากรที่มีความรู้ความสามารถด้านเทคโนโลยีมาทำงาน ในการเผยแพร่ข้อมูล และจัดอบรมถวายความรู้ด้านเทคนิควิธีการใช้เทคโนโลยีเบื้องต้น และเบื้องต้นให้กับพระสงฆ์ที่เป็นนักเผยแผ่ และจัดทำเครือข่ายพระนักเผยแผ่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือเพื่อมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ข้อมูลข่าวสารองค์ความรู้ใหม่ ๆ ในเครือข่าย

การส่งเสริมด้านสาธารณสงเคราะห์ พระสงฆ์ควรมีการประสานภาครัฐ ชุมชน และองค์กรต่าง ๆ เข้ามามีส่วนร่วมในการส่งเสริมพัฒนางานด้านสาธารณสงเคราะห์ของวัด จัดหางบประมาณสนับสนุนอย่างเพียงพอซึ่งอาจอยู่ในรูปแบบการจัดตั้งกองทุนสาธารณสงเคราะห์ของคณะสงฆ์ในระดับจังหวัด ระดับอำเภอ ระดับตำบล และระดับหมู่บ้าน โดยอยู่ในรูปของคณะกรรมการจะช่วยให้การดำเนินโครงการที่วัดจัดตั้งเป็นไปด้วยความเรียบร้อยและบรรลุวัตถุประสงค์ ส่งเสริมให้มีการจัดเก็บข้อมูลอย่างเป็นระบบ วิเคราะห์ จุดอ่อน จุดแข็ง อุปสรรค และโอกาสในการพัฒนาชุมชน

การส่งเสริมด้านสาธารณูปการ หน่วยงานภาครัฐที่มีหน้าที่ดูแลโบราณสถาน โบราณวัตถุ ควรเข้ามาให้ความรู้แก่พระสงฆ์และชุมชนในด้านการอนุรักษ์ สร้างความเข้าใจระหว่างวัดกับชุมชนในการร่วมกันดูแลรักษา ภาครัฐ ชุมชน และองค์กรต่าง ๆ เข้ามามีส่วนร่วมในการบูรณปฏิสังขรณ์วัด

การส่งเสริมด้านการปกครอง พระสงฆ์ฝ่ายปกครองควรนำแนวทางการบริหารงานคณะสงฆ์ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามาใช้อย่างจริงจัง ลดระบบอาวุโสและระบบอุปถัมภ์ของพระสงฆ์ลงเปิดโอกาสให้พระสงฆ์รุ่นใหม่เข้ามาบริหารกิจการงานคณะสงฆ์ หน่วยงานภาครัฐไม่ควรเข้ามาแทรกแซงการบริหาร การกำหนดวาระการดำรงตำแหน่งด้านการปกครองของคณะสงฆ์เพื่อไม่ให้มีการผูกขาดอำนาจในการบริหาร ควรมีการกระจายอำนาจในการปกครอง

อภิปรายผล

จากการรวบรวมข้อมูลงานวิจัยบทบาทของพระสงฆ์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ระหว่างปี พ.ศ. 2541-2560 พบว่า มีงานวิจัยที่ศึกษาบทบาทพระสงฆ์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือจำนวน 21 เล่ม เป็นงานวิทยานิพนธ์ จำนวน 19 เล่ม และเป็นงานดุสิตนิพนธ์และงานวิจัยอย่างละ 1 เล่ม เป็นวิธีวิจัยเชิงปริมาณ จำนวน 13 เล่ม วิจัยเชิงคุณภาพ จำนวน 2 เล่ม และวิจัยแบบผสมผสาน จำนวน 6 เล่ม หากผู้วิจัยต้องการเข้าถึงข้อมูลในพื้นที่ตามสภาพที่เป็นจริงการเลือกวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพจะช่วยให้ผู้วิจัยเห็นภาพของพื้นที่ได้อย่างเข้าใจมากกว่าการใช้วิธีในเชิงปริมาณที่เป็นการรวบรวมข้อมูล เมื่อนำมาวิเคราะห์และสังเคราะห์จะได้เพียงภาพข้อมูลชั้นพื้นฐานของพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จังหวัดที่มีการทำวิจัยมากที่สุด คือ จังหวัดสระแก้ว จำนวน 6 เล่ม รองลงมา คือ จังหวัดระยอง และจังหวัดตราด จำนวน 4 เล่ม ซึ่งงานวิจัยที่ทำในจังหวัดสระแก้วส่วนใหญ่จะเป็นการศึกษบทบาทของพระสงฆ์ในด้านการปกครองยังไม่เห็นการศึกษาในมิติอื่น ๆ ส่วนจังหวัดระยองและจังหวัดตราดเป็นงานวิจัยที่ศึกษาพระสงฆ์เป็นรายบุคคลที่เข้าไปมีบทบาทในการสงเคราะห์ชุมชนให้สามารถปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตแบบเดิมโดยการใช้หลักธรรมเป็นตัวนำในการพัฒนาหากแต่ 3 จังหวัดชลบุรี ระยอง และฉะเชิงเทราที่เป็นพื้นที่พัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก (EEC) ยังมีการทำวิจัยไม่มากนัก หากหน่วยงานที่รับผิดชอบในการวิจัยกระตุ้นให้นักวิจัยเข้าไปศึกษาวิจัยผลกระทบต่อสังคม ศาสนา วัฒนธรรมในด้านต่าง ๆ จะเป็นการตอบโจทย์แผนพัฒนาของประเทศของภาครัฐไปพร้อมกันด้วย

งานวิจัยบทบาทของพระสงฆ์ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 6 ด้าน จากจำนวนงานวิจัยที่รวบรวมนำมาสังเคราะห์จำนวน 21 เล่ม พบว่า ในงานวิจัยบางเล่มได้ทำการศึกษบทบาทของพระสงฆ์ครบทั้ง 6 ด้าน วิจัยบางเล่มเน้นศึกษาด้านใดหนึ่ง เมื่อนำมาแยกแยะออกทั้ง 6 ด้านจะพบว่า ด้านการเผยแผ่ศาสนาธรรมมีผู้ทำวิจัย จำนวน 12 เล่ม ซึ่งถือว่ามากที่สุด โดยงานวิจัยที่ศึกษาได้สะท้อนปัญหา อุปสรรคของการเผยแผ่ทั้งปัญหาของพระสงฆ์ที่ไม่มีความรู้มากพอในการเผยแผ่ ปัญหาของประชาชนที่ไม่เข้าใจถึงวิธีการเผยแผ่ของพระสงฆ์ และปัญหาการขาดงบประมาณสนับสนุน ซึ่งสอดคล้องกับงานของพระใบฎีกาณัฐพร ฐานวุฑฺโฒ (2554) ที่พบว่า พระสงฆ์ที่เผยแผ่พระพุทธศาสนาในจังหวัดนครปฐมมีปัญหา อุปสรรคที่พระสงฆ์ไม่ให้ความร่วมมือกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ประชาชนไม่เข้าใจ

พระสงฆ์ที่เข้าไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในที่ต่าง ๆ การขาดงบประมาณสนับสนุนจากหน่วยงานต่าง ๆ ด้านศึกษาสงเคราะห์และด้านสาธารณสงเคราะห์ด้านละ 7 เล่ม ผลการวิจัยด้านศึกษาสงเคราะห์พระสงฆ์มีการใช้สถานที่วัดเป็นศูนย์กลางในการให้ประชาชนได้ใช้สถานที่ในการศึกษาของชุมชน และด้านสาธารณสงเคราะห์พระสงฆ์ได้จัดกิจกรรมเพื่อสงเคราะห์ให้กับชุมชนดังกรณีของพระอาจารย์สุบิน ปณีโต ซึ่งสอดคล้องกับบทบาทของพระสงฆ์ที่กล่าวไว้ในสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2544) ว่าการศึกษาสงเคราะห์เป็นการจัดการศึกษาให้กับประชาชนทั่วไป โดยดำเนินการด้านต่าง ๆ ได้แก่ ศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ ศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ในวัด และโรงเรียนราษฎร์สงเคราะห์ที่วัดสนับสนุน เป็นต้น ด้านการสาธารณสงเคราะห์เป็นการสงเคราะห์ชุมชนและสังคมโดยมีวัดและพระภิกษุสงฆ์เป็นแกนนำและด้านการศาสนศึกษา ด้านการสาธารณูปการ และด้านการปกครองด้านละ 6 เล่ม ผลการศึกษาด้านศาสนศึกษา พระสงฆ์ภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีการส่งเสริมสนับสนุนให้ภิกษุ-สามเณร และแม่ชีมีการศึกษาพระปริยัติธรรมทั้ง 3 แผนก ได้แก่ นักระรม-บาลี และสามัญ ทั้งในวัดและนอกวัดของตน ด้านการสาธารณูปการ พระสงฆ์ได้เน้นถึงวิธีการบริหารจัดการด้านสาธารณูปการของวัดเพื่อให้ประชาชนมีความเชื่อมโยง ตลอดจนพระสงฆ์และประชาชนดูแลโบราณสถาน โบราณวัตถุภายในวัด ด้านการปกครอง พระสงฆ์ปกครองโดยมีเจ้าอาวาส มีอำนาจสูงสุด มีการออกกฎระเบียบเพื่อให้พระสงฆ์ และประชาชนที่เข้ามาในเขตสังฆาวาสได้ปฏิบัติ ซึ่งสอดคล้องกับพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 ในมาตรา 37 ที่กำหนดบทบาทหน้าที่ของเจ้าอาวาสให้บำรุงรักษาวัด จัดกิจการและศาสนสมบัติของวัดให้เป็นไปด้วยดี ปกครองและสอดส่องให้บรรพชิตและคฤหัสถ์ที่มีที่อยู่หรือพำนักอาศัยอยู่ในวัด ปฏิบัติตามธรรมวินัย กฎมหาเถรสมาคม ข้อบังคับ ระเบียบหรือคำสั่งของมหาเถรสมาคม

ผลจากการศึกษาแนวทางการส่งเสริมพระสงฆ์ในการพัฒนาสังคมภาคตะวันออกเฉียงเหนือพบว่า

การส่งเสริมด้านการศาสนศึกษา ประเด็นการบริหารจัดการเรียนการสอน บุคลากร และงบประมาณ ภาครัฐและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรมีการสนับสนุนงบประมาณให้กับสำนักเรียนพระปริยัติธรรมทั้ง 3 แผนก ได้แก่ แผนกนักระรม-บาลี และแผนกสามัญอย่างเพียงพอ จัดอบรมให้ความรู้ด้านการบริหารการศึกษาให้กับ

พระสงฆ์ มีการควบคุมคุณภาพการวัดและประเมินผลร่วมกับคณะสงฆ์ สอดคล้องกับงานวิจัยของสุภาพร มากแจ้ง และสมปอง มากแจ้ง (2544) ที่พบว่า การจัดการศึกษาด้านแผนกนักรธรรม-บาลี และแผนกสามัญ ต้องปรับปรุงคุณภาพการเรียนการสอนให้ได้มาตรฐาน มีการประเมินคุณภาพและเพิ่มเงินเดือนผู้สอน รัฐควรให้ความสำคัญของการศึกษาคณะสงฆ์มากขึ้น

การส่งเสริมด้านศึกษาสงเคราะห์ ภาครัฐและคณะสงฆ์ควรมีการส่งเสริมสนับสนุนให้วัดมีการจัดการด้านศึกษาสงเคราะห์เพิ่มมากขึ้น โดยกำหนดให้วัดในอำเภอทุกอำเภอต้องมีศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ ศูนย์ศึกษาพระพุทธรศาสนาวันอาทิตย์ ศูนย์ฝึกอาชีพหรืออื่น ๆ อย่างน้อย 1 แห่ง สอดคล้องกับงานวิจัยของชู ชนะแก้ว และคณะ (2543) พบว่า รัฐควรสนับสนุนงบประมาณเพื่อให้วัดจัดการศึกษาสงเคราะห์ให้กับเด็กเยาวชนและประชาชนอย่างเสมอภาคกัน

การส่งเสริมด้านการเผยแผ่ศาสนาธรรม ภาครัฐและคณะสงฆ์ต้องส่งเสริมให้พระสงฆ์มีความรู้ เทคนิคในการเผยแผ่รูปแบบใหม่ ๆ โดยเฉพาะการนำเทคโนโลยีเข้ามาช่วยในการเผยแผ่ สอดคล้องกับงานวิจัยของพระครูสุกิจจานุรักษ์ (ชยุดม อกคณโณ) (2561) ที่ศึกษาสภาพการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศในการเผยแผ่พระพุทธรศาสนาองค์ประกอบรูปแบบการส่งเสริมการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศเพื่อการเผยแผ่พระพุทธรศาสนาของพระสงฆ์ที่พระสงฆ์ยังขาดเทคนิคการนำเสนอ พระสงฆ์รุ่นเก่าไม่ยอมรับเทคนิคใหม่ ๆ หากมีการส่งเสริมให้พระสงฆ์มีความรู้ความเข้าใจสื่อเทคโนโลยีสารสนเทศใหม่ ๆ จะช่วยให้การเผยแผ่พระพุทธรศาสนาเข้าถึงประชาชนทุกกลุ่ม

การส่งเสริมด้านสาธารณสงเคราะห์ คณะสงฆ์ประสานภาครัฐ ชุมชน และองค์กรต่าง ๆ จัดหางบประมาณสนับสนุนอย่างเพียงพออยู่ในรูปแบบการจัดตั้งกองทุนสาธารณสงเคราะห์ของคณะสงฆ์ และการนำเทคโนโลยีเข้ามาช่วยจัดเก็บข้อมูลอย่างเป็นระบบ วิเคราะห์ จุดอ่อน จุดแข็ง อุปสรรค และโอกาสในการพัฒนาชุมชน สอดคล้องกับงานของพระครูสุกิจจานุรักษ์ (ชยุดม อกคณโณ) (2561) ที่พบว่า องค์กรประกอบที่สำคัญในการส่งเสริมพระสงฆ์ ได้แก่ งบประมาณที่มาจากภาคส่วนต่าง ๆ และส่งเสริมการใช้เทคโนโลยีให้กับพระสงฆ์ มีการจัดตั้งศูนย์กลางการจัดเก็บข้อมูลเพื่อเป็นแหล่งข้อมูลให้กับหน่วยงานภาครัฐ เอกชน ประชาชนทั่วไปได้เข้าถึงอย่างทั่วถึง

การส่งเสริมด้านสาธารณูปการ หน่วยงานที่มีหน้าที่รับผิดชอบโดยตรงต้องเข้าไปช่วยเหลือส่งเสริมพระสงฆ์และชุมชนให้มียุทธศาสตร์ความรู้ด้านการอนุรักษ์ สอดคล้องกับงานวิจัยของพีรวัชร ราชีวงศ์ (2561) พบว่า พระสงฆ์มีบทบาทสำคัญอย่างมากตามพระธรรมวินัยที่พระสงฆ์ต้องดูแลรักษาศาสนสมบัติของวัด และเป็นหน้าที่ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ที่ผู้ดำรงตำแหน่งทางการปกครองวัดหรือเจ้าอาวาสมีหน้าที่ต้องรับผิดชอบ แนวทางการอนุรักษ์โบราณสถาน ถือเป็นหน้าที่และความมีส่วนร่วมของชุมชนที่เกี่ยวข้องในการดูแลโบราณสถานที่ทำให้เกิดการอนุรักษ์โบราณสถานที่ยั่งยืนเป็นแหล่งการเรียนรู้แก่สังคมและประเทศชาติ

การส่งเสริมด้านการปกครอง มีการกำหนดวาระการดำรงตำแหน่งของคณะสงฆ์เพื่อไม่ให้มีการผูกขาดอำนาจในการบริหาร มีการกระจายอำนาจ กระจายความรับผิดชอบในการบริหาร ตั้งคณะกรรมการในการบริหารมีการติดตามและประเมินผล สอดคล้องกับงานวิจัยของพระมหาเริงศักดิ์ พิมพ์สกุล (2545) ที่เสนอว่า ควรมีการกระจายอำนาจของ เจ้าอาวาสที่ปกครองวัดให้กับรองเจ้าอาวาส หรือผู้ช่วยเจ้าอาวาสรับผิดชอบในการปกครอง

ข้อเสนอแนะการวิจัย

ข้อเสนอแนะทั่วไป

1. วัดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือจำนวนมากมีประวัติศาสตร์ความเป็นมาที่ยาวนานมีโบราณสถาน โบราณวัตถุ เอกสาร ใบลาน และสิ่งที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์นับวันยิ่งจะชำรุด สูญหาย และพังทลายไปกับกาลเวลา การอนุรักษ์สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้พระสงฆ์ภายในวัดจำเป็นต้องมีความรู้ในเรื่องการอนุรักษ์เป็นอย่างมาก หน่วยงานที่มีหน้าที่รับผิดชอบโดยตรงต้องเข้าไปช่วยเหลือส่งเสริมพระสงฆ์ให้มียุทธศาสตร์ความรู้เพื่อที่จะช่วยให้โบราณวัตถุเหล่านั้นยังคงอยู่

2. ภาครัฐควรเข้ามาสนับสนุน ส่งเสริมให้วัดที่มีศักยภาพในการพัฒนาวัดตนเองเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเพื่อนักท่องเที่ยวได้ตัดสินใจและเลือกเส้นทางเดินทางเข้าไปท่องเที่ยว (unseen place) ซึ่งจะส่งผลให้วัดและชุมชนเกิดการกระจายรายได้ เกิดการสร้างงาน สร้างอาชีพ และเกิดผู้ประกอบการรายใหม่ขึ้นในชุมชน จากการพัฒนา

ระเบียงเศรษฐกิจภาคตะวันออก (EEC) ที่มีการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวและโครงสร้างพื้นฐานเพื่อรองรับการขยายตัวของนักท่องเที่ยวที่เดินทางจากเมืองหลักสู่เมืองรอง

ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยในอนาคต

1) จากนโยบายการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก (EEC) ในเขตพื้นที่ 3 จังหวัด ได้แก่ ชลบุรี ระยอง และฉะเชิงเทรา ซึ่งอาจก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ศาสนา และวัฒนธรรมในมิติที่หลากหลาย ผู้ที่สนใจอาจศึกษาสภาวะการณ์ที่เป็นอยู่ในปัจจุบันกับการเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นในอนาคตของภาคตะวันออกทางด้านผลกระทบของวัดกับสังคม

2) การพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก (EEC) หนึ่งในภารกิจหลัก คือ การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวและโครงสร้างพื้นฐานเพื่อรองรับการขยายตัวของนักท่องเที่ยวที่เดินทางจากเมืองหลักสู่เมืองรอง ผู้ที่สนใจด้านการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม อาจเข้าไปศึกษาศักยภาพของวัดต่าง ๆ ในภาคตะวันออกเพื่อนำไปสู่การพัฒนาส่งเสริมให้เป็นเส้นทางการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมแห่งใหม่ในภาคตะวันออก

รายการอ้างอิง

- ชู ชนะแก้ว และคณะ. (2543). รายงานการวิจัย: บทบาทของพระสงฆ์กับการศึกษา สงเคราะห์. กรุงเทพฯ: กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ.
- บุญศรี พันธุ์พิริยะ. (2546). บทบาทของพระสงฆ์เกี่ยวกับการส่งเสริมสุขภาพผู้สูงอายุ: กรณีศึกษาในจังหวัดตราด. วิทยานิพนธ์พยาบาลศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาการพยาบาลผู้สูงอายุ, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยบูรพา.
- ปัทวี สัตยวงศ์ทิพย์. (2558). บทบาทของพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ป่าไม้: กรณีศึกษา พระครูประโชติธรรมมาริรมย์ (สาย โชติธมโม) วัดวังศิลาธรรมาราม ตำบลวังห้ว อำเภอกาหลง จังหวัดระยอง. ชลบุรี: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา.
- พระครูบวรศีลวัฒน์ (อานวย สีลโร). (2557). บทบาทพระสงฆ์ต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนกลุ่มลี้จะสะสมทรัพย์วัดหนองกันเกรา อำเภอกาหลง จังหวัดระยอง. สารนิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระครูใบฎีกาไพโรวัลย์ กตปุณฺโญ (กันนิยม). (2557). บทบาทพระสงฆ์ในการพัฒนาคุณธรรม จริยธรรมของนักเรียนในตำบลโนนหมากมุ่น อำเภอกาหลง จังหวัดสระแก้ว. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาการพัฒนาสังคม, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระครูมงคลปัญญากร (สันทัด ปญญาวุฑโฒ). (2560). รูปแบบการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ผ่านงานสังคมสงเคราะห์: กรณีศึกษากลุ่มลี้จะสะสมทรัพย์ จังหวัดตราด. ดุษฎีนิพนธ์พุทธศาสตรบัณฑิต, สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระครูสังฆรักษ์ชัยยา ชยากโร. (2557). บทบาทพระสงฆ์ต่อการส่งเสริมพฤติกรรมเชิงจริยธรรมของนักเรียนโรงเรียนชุมชนนิคมสร้างตนเอง จังหวัดระยอง 7. สารนิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

- พระครูสุกิจจานุรักษ์ (ชยตม์ อคควณโณ). (2561). *การส่งเสริมการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศเพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระสงฆ์ในจังหวัดสุพรรณบุรี*. ดุษฎีนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระครูอุปถัมภ์ธรรมนิมิต (อำนวยการ ปิยธมโม). (2556). *บทบาทการศึกษาสงเคราะห์ของพระสังฆาธิการในเขตอำเภอศรีราชา จังหวัดชลบุรี*. วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต, สาขาพุทธศาสนศึกษา, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.
- พระชูชาติ ชัยปัญญา. (2549). *ศึกษาปัญหาการบริหารงานคณะสงฆ์ในเขตปกครองคณะสงฆ์ จังหวัดสระแก้ว*. งานนิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต, สาขาวิชาการบริหารการศึกษา, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยบูรพา.
- พระธีระชัย อชิโต (จันทร์ปา). (2552). *ศึกษาบทบาทการบริหารการปกครองคณะสงฆ์: ศึกษาเฉพาะกรณีพระสังฆาธิการจังหวัดปราจีนบุรี (๘)*. วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต, สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.
- พระใบฎีกาณัฐพร ฐานวุฒโฒ. (2554). *บทบาทพระสงฆ์กับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในจังหวัดนครปฐม*. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระพลชัย ขุนทอง. (2550). *ศึกษาปัญหาการบริหารงานคณะสงฆ์ในเขตปกครองคณะสงฆ์อำเภอวังน้ำเย็น จังหวัดสระแก้ว*. งานนิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต, สาขาวิชาการบริหารการศึกษา, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยบูรพา.
- พระมหากิตติ สุจิตโต (สร้อยมาลา). (2556). *บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาชุมชนในทัศนะของประชาชนในเขตอำเภอมะขาม จังหวัดจันทบุรี*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาสังคมศาสตร์เพื่อการพัฒนา, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี.
- พระมหาฉันทยา คนเจน. (2555). *บทบาทพระสงฆ์ต่อการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ผ่านกิจกรรมทางเศรษฐกิจชุมชน กรณีศึกษาพระอาจารย์สุบิน ปณีโต*. ปริญญาานิพนธ์เศรษฐศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์การพัฒนามนุษย์, คณะเศรษฐศาสตร์, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

- พระมหาทัศนกร ภูววก. (2547). *สภาพและปัญหาการบริหารวัดในเขตปกครองคณะสงฆ์ภาค 13*. วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต, สาขาวิชาการบริหารการศึกษา, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยบูรพา.
- พระมหาบุญวิวัฒน์ ถาวรกุล. (2557). *บทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาชุมชน อำเภอวัฒนานคร จังหวัดสระแก้ว*. งานนิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาการเมืองการปกครอง, คณะรัฐศาสตร์และนิติศาสตร์, มหาวิทยาลัยบูรพา.
- พระมหาเรณีย์ศักดิ์ พิมพ์สกุล. (2545). *รูปแบบการบริหารวัดในทศวรรษหน้า*. วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต, สาขาวิชาการบริหารการศึกษา, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยบูรพา.
- พระมหาวิชัย ธีรธำรงกุล. (2560). *บทบาทของพระสงฆ์ในการบริหารกิจการคณะสงฆ์อำเภอวังน้ำเย็น จังหวัดสระแก้ว*. งานนิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาการเมืองการปกครอง, คณะรัฐศาสตร์และนิติศาสตร์, มหาวิทยาลัยบูรพา.
- พระวัชรินทร์ เรกระโทก. (2559). *บทบาทผู้นำในการพัฒนาชุมชนของพระสังฆาธิการในอำเภอเมืองสระแก้ว จังหวัดสระแก้ว*. งานนิพนธ์รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาการบริหารทั่วไป, วิทยาลัยการบริหารรัฐกิจ, มหาวิทยาลัยบูรพา.
- พระอธิการณตพงษ์ กิตติปัญญา (แสงทอง). (2558). *บทบาทพระสงฆ์ในการบริหารการจัดการศูนย์พัฒนาเด็กเล็กในเขตพื้นที่องค์การบริหารส่วนตำบลเขาคันทรง อำเภอสรีราชา จังหวัดชลบุรี*. สารนิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระอธิการธนาพงศ์ เตชธมโม (สมบุญฉัตรสิสุข). (2556). *การบริหารจัดการวัดตามหลักปฏิรูปประเทศของเจ้าอาวาสในเขตอำเภอสรีราชา จังหวัดชลบุรี*. วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พีรวัชร ราชวงศ์. (2561). *แนวทางในการอนุรักษ์โบราณสถานในวัดมณีวนาราม จังหวัดอุบลราชธานี*. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- วิฑูรย์ กสิผล. (2541). *บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาสังคมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ*. ปริญญานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต, สาขาวิชาการบริหารการศึกษา, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยบูรพา.

- วิสมัญญา ทุยไธสงค์. (2544). *บทบาทพระสงฆ์ในการส่งเสริมองค์การชุมชนเพื่อสร้าง
ทุนชุมชน: ศึกษาเฉพาะกรณี: กลุ่มลี้จจะสะสมทรัพย์ จังหวัดตราด*. วิทยานิพนธ์
พัฒนาชุมชนมหาบัณฑิต, สาขาวิชาการพัฒนาชุมชน, คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์,
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สุทธิพงศ์ ตันตยาพิศาลสุทธิ. (ม.ป.ป.). *พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ กฎกระทรวง
กฎหมายเถรสมาคม พร้อมด้วยระเบียบและคำสั่งมหาเถรสมาคมเกี่ยวกับการ
คณะสงฆ์และการพระศาสนา*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา.
- สุเทพ เชื้อสมุทร. (2560). *บทบาทด้านการปกครองคณะสงฆ์ของพระสังฆาธิการใน
อำเภอเมือง จังหวัดระยอง*. งานนิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาการเมือง
การปกครอง, คณะรัฐศาสตร์และนิติศาสตร์, มหาวิทยาลัยบูรพา.
- สุภาพร มากแจ้ง และสมปอง มากแจ้ง. (2544). การศึกษาสภาพการจัดการศึกษาของ
คณะสงฆ์. ใน *การประชุมทางวิชาการของมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ครั้งที่ 39
สาขาสังคมศาสตร์ สาขาบริหารธุรกิจ สาขาเศรษฐศาสตร์ สาขาศึกษาศาสตร์
สาขาคหกรรมศาสตร์ สาขามนุษยศาสตร์ 5-7 กุมภาพันธ์ 2544* (หน้า 262-271).
กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. (2544). *บทบาทที่พึงประสงค์ของวัดและ
พระสงฆ์กับการพัฒนาสังคมไทย: รายงานผลการเสวนา*. กรุงเทพฯ: สำนัก
นายกรัฐมนตรี.
- สำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก (สกพอ.). (2562). *คู่มือ
การจัดตั้งหรือขยายเขตส่งเสริมเศรษฐกิจพิเศษ*. ม.ป.ท.